

Az ókori zsinagógák mozaikművészete

A rehovi zsinagóga

A mai Rehov településének határában. F. J. Márk fényképe, 2015. májusa

Tel Rehov feltárása

Izrael északi részén, Bét Seán közelében 1973-ban fedezték fel az ókori Rehov település romjait és annak zsinagógáját, a feltárás óriási munkájáról, melyet a jeruzsálemi Héber Egyetem végzett Amihai Mazar professzor vezényletével, szinte még jelenidőben beszélhetünk. A feltárás maga az utóbbi évekig tartott (2011-ig¹), új publikációk még 2013-ban² és 2014-ben is jelentek meg jelentek meg. A feltárások során az ókori Rehov városának különböző időszakokból származó rétegei kerültek elő, melyek közül a legrégebbi a vaskorból származik (i. e. 1000. és 925. között).³ Jelen dolgozat témájául szolgáló mozaik az i.sz. VI. századból való.

¹ The Oxford Encyclopedia of Bible and Archeology, vol.1, New York:Oxford University Press, 2013 221. o.

² The Oxford Encyclopedia of Bible and Archeology, vol.1, New York:Oxford University Press, 2013

³ <http://www.biblewalks.com/Sites/Rehov.html>

A rehovi zsinagóga kerítésének márványból készült domborműve

A rehovi zsinagóga

Ami számunkra jelen dolgozatban érdekes, hogy az ásatások során egy 18-szor 24 méteres zsinagóga került a felszínre. Az épület tekintélyes részét maga az imaház teszi ki, benne két bazaltoszlopsorral. A déli (Jeruzsálem felé forduló, lévén Rehov Jeruzsálemtől északra fekszik) fal mellett állt a nagy bima, imádkozó- ill. tóraolvasó-asztal. Az egész épület padlózatát mozaik borította. Összesen három rétegnyi padlózatot különböztettek meg a régészek, ami arra enged következtetni, hogy a zsinagógát kétszer építették újjá.

A bima két oldalán egy-egy szoba volt. Az imaháztól északra helyezkedett el a külső előtér, melyet valószínűleg később építettek. Miután az imádkozók áthaladtak ezen az előtéren, egy bejáraton keresztül belső aulába léptek, ahonnan három bejáraton keresztül lehetett bemenni magába az imaházba. A híres írás, melynek (tartalmát nem érintő) elemzésére jelen dolgozatomban igyekszem részletesen kitérni, a belső előcsarnok padlóján volt olvasható. A szöveg témája Izrael földjének határai a mezőgazdasági parancsolatok fényében.

A zsidó vallás viszonya a képzőművészethez és a zsinagógák díszítéséhez

Felmerül a kérdés, hogy mi a zsidó vallás hozzáállása a képművészethez általában, és különösképp mi a hozzáállása a zsinagógában alkalmazott képzőművészethez. Például szabad-e figurálisan ábrázolni egy hétágú gyertyatartót, úgy, ahogy az a fenti fényképen

látható? Mi a helyzet az azt körülvevő levélkoszorúkkal, illetve a mozaikokkal? A mozaik kérdése annál is érdekesebb, mivel sok (de nem a rehovi!) ókori zsinagógában olyan figurális ábrázolásokkal találkozhatunk, melyek a mai zsinagógajáró zsidó számára meglepőnek, időnként megbotránkoztatónak hathatnak.

Madáras zsinagógapadló Ein Gediből. F. J. Márk fényképe

A figurális ábrázolásokkal kapcsolatban azt mondhatjuk, anélkül hogy a kérdésben túlságosan, jelen dolgozat keretein túlhaladóan elmélyednénk és részletekbe bocsátkoznánk, ezt mondhatjuk: akkor van ez megtiltva, ha bálványimádást szolgál.

„Ne csinálj magadnak faragott képet, sem bármely alakját annak, mi az égben van, fenn és ami a földön van, alant és ami a vízben van, a föld alatt. Ne borulj le előttük és ne szolgálj azokat; mert én az Örökkévaló, a te Istened, buzgó Isten vagyok, ki megbüntetem az atyák vétkeit a gyermekekben, harmad- és negyedíziglen, akik engem gyűlölnék; de szeretetet gyakorlok ezeríziglen azokkal, akik engem szeretnek és megőrzik parancsolataimat.”⁴

A bibliai parancsolat, mely a Tízparancsolat része, nem terjed ki a falfestmények vagy a mozaikok megengedhetőségének kérdésére. Ezekről egy későbbi, talmudi forrásban olvashatunk:

Rabbi Jochanán napjaiban megengedték a falfestést, és nem feddték meg (a falfestőket)⁵

⁴ Mózes 2 könyve 20:4-6. Dr. Bernstein Béla fordítása

⁵ Palesztinai Talmud, Ávodá záró traktátus, 3. fejezet, 3. halacha

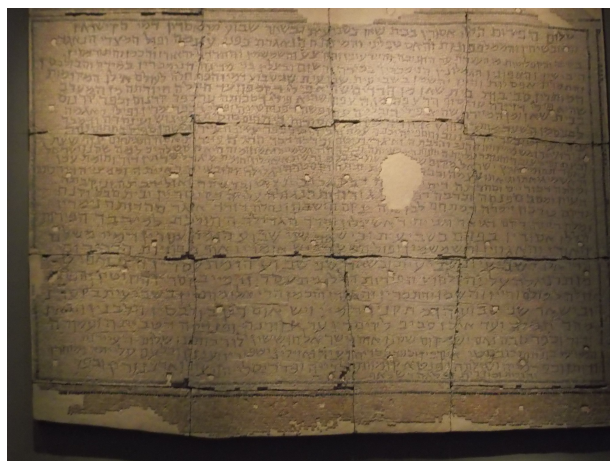
E talmudi idézet folytatása a kairói genizából került elő⁶, a hagyományos nyomtatott Talmudokban nem szerepel:

Rabbi Abun napjaiban megendték a mozaikkal történő „festést”, és nem feddték meg (a mozaikkészítőket).⁷

Egy másoik érdekes forrás a Targum Jonatán arámi nyelvű bibliafordítás, ám jóval több szó szerinti fordításnál, inkább magyarázat. Ennek szerzője az i.sz. I. sz.-ban Izrael földjén élt tannaita, talmudi bölcs. Lássuk először a bibliai idézetet, majd ugyanezt a Targum Jonatán interpretálásában:

„Ne készítsetek magatoknak bálványokat, faragott képet és oszlopot ne állítsatok fel magatoknak, és követ képpel ne helyezzetek el országotokban, hogy leboruljatok rája, mert én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek.”⁸

„ Ne készítsetek magatoknak bálványokat, faragott képet és oszlopot ne állítsatok fel magatoknak, és követ képpel ne helyezzetek el országotokban, hogy leboruljatok rája, *de rajzokkal és képmásokkal díszített metszett padlót (azaz mozaikot) (igenis) helyezzetek el templomaitok padlózataként, és (de) nehogy leboruljatok rája, mert én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek.*”⁹

A mozaik mai „otthonában”, a jeruzsálemi Izrael Múzeum archeológiai részlegének 6-os termében

F.J. Márk fényképe, 2015 májusa. Nagyobb méretben, az eredeti helyszínen lásd a dolgozat végén

⁶ Epstein, J. N.: *Liszridé Hájerusálmí* In: Tárbić III. 1932., 20. o.

⁷ ירושלמי, עבודה זרה, גמב, ע"ד

⁸ Mózes 3 könyve 26:1. Dr. Bernstein Béla főrabbi fordítása

⁹ Targum Jonatán, Vájikrá 26, 1

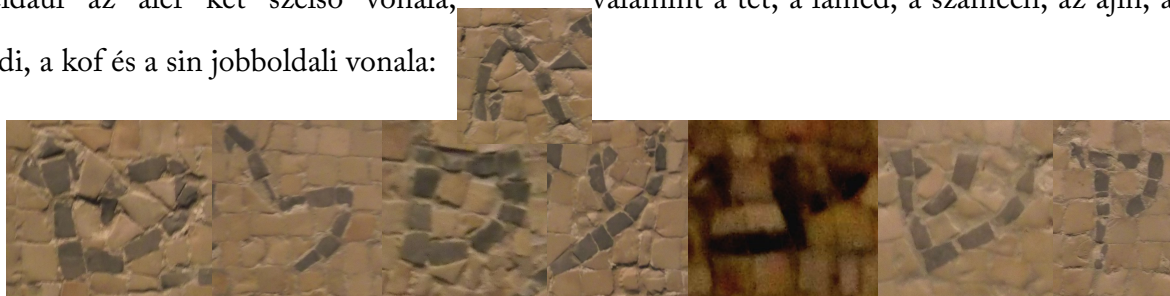
A rehovi mozaikfelirat írásművészete

Mint említettük, szemben sok más a környéken fellelt hasonló korú zsinagóga mozaikpadlóival, a rehovi zsinagóga mozaikja nem tartalmaz figurális ábrázolást, csak kaligráfiait. A mozaik teljes mérete 4,5m-szer 2,75 m-es, kb. 1,5 cm-szer 1,5 cm-es, fekete mészkövekből áll, melyeket fehér háttérre raktak ki.

A szöveg 29 sorból áll, mely megfelel a hónap napjainak és összesen 365 szóból, mely a napév napjainak számára utal.

Háromszög vagy négyszög alakú kövecskékkel igyekeztek a mozaikművesek leképezni a rendesen tintával írt betűk alakját. Volt, hogy először tintával írták a szöveget a vakolatra, majd ezt követően rakták ki mozaikkövekkel. A rehovi zsinagóga mozaikjának írásmódjáról elmondható, hogy a héber ábécé egyes betűinek alakja nem teljesen egységes a szöveg során, de az összképe szép kaligrafikus írás, mely a korabeli „könyvekből” fennmaradt írások stílusát tükrözi.

A szöveg hosszú sorokban íródott. A betűk magassága nem egységes, átlagosan kb. 8 cm-esek. Elég széles betűk. A betűk belső „üregeinek” mérete és a betűközök megegyeznek, nagyjából 2 mozaikkönyiek. A betűk talpzata és alapja vagy vízszintes vagy enyhén lejtő. A vízszintes vonalakat enyhén jobbra húzták, ami kissé előre (vagyis balra) dőlő betűket eredményez. E dőlésszöveget kiegyensúlyozza egyes betűk ellenkező irányba dőlő vonala, mint például az álef két szélső vonala, valamint a tet, a lámed, a számech, az ájin, a cádi, a kof és a sin jobboldali vonala:

a betűk fényképei, a jeruzsálemi Izrael Múzeumban készültek 2015 májusában. F.J. Márk

Mivel a betűk alakja nem egységes, nehéz egyértelműen meghatározni a betűk díszítését. Mindenesetre rá lehet mutatni a zájin, a tet és a nun következetes díszítésére, amit a művész általában három kis háromszögű követ tett a betű négyszögletű kőből álló „feje” köré¹⁰:

¹⁰ Jardeni, Ada: *Szefer Háktáv Háivri*. Karta:Jerusalem, 1991. 180. o.

Ez megfelel a mai tóraírók által koronaként bizonyos betűkre helyezett díszítőelemnek:

ק צ א ת ט ז ט ע ש. E betűk csoportját az azt alkotó betűkből álló mozaikszóval élve sáátnéz gecnek nevezzük. A csoport többi tagjának díszítése is jelen van mozaikunkban, de nem egységesen.

Utószó

A rehovi zsinagóga egyedi mozaikjának ismertetése után lássuk, hogy miért is lehet szükség egyáltalán egy zsinagóga díszítésére, és milyen szerepet játszik általában az esztétika a vallásos zsidó életében:

„Köteles az ember szép ciceszt és szép mezüzét készíteni, szép tóratekercset írni, szép tintával, szép írnokok által, szép pergamenre, színezett bőrökre, öltöztesse (a tóratekercset) szép selyemruhába, ahogy meg van bírva: Ő az én Istenem, akit dicsőítetek¹¹ (vagy a Szofrim traktátus jelen értelmezése alapján: Ő az én Istenem, akit széppé teszek), vagyis tartsál be Őelőtte szép parancsolatokat!”¹²

A szent tartalomnak (imaház, a rehovi zsinagóga esetében Izrael földjének micváival kapcsolatos vallási szöveg) a külső megjelenése (mozaikok) idegen eredetű is lehet (a mozaik művészetét a kortárs nemzsidó bizánciaktól tanulták), ahogy a következő talmudi idézet foglalja össze talán legszebben:

„Terjessze ki Isten Jefeszt és lakjék Sém sátraiban¹³: Jefesz (a görög nyelv, az európai kultúrkör, jelen esetben Bizánc) szépsége legyen Sém (a judaizmus) sátraiban.”¹⁴

¹¹ Mózes 2. könyve 15:2

¹² Szofrim traktátus, 3. fejezet, 17. halacha

¹³ Mózes 1. könyve 9:27. Dr. Bernstein Béla főrabbi fordítása

¹⁴ Babilóniai Talmud, Megila traktátus 9B

Felhasznált irodalom

- כתובת פסיפס מבית-הכנסת מרחוב. של רחוב. The Israel Museum, Jerusalem. 1978
- 'ירושמי, דמאי, פ"ב, הלכה א'
- Palesztinai Talmud, Dömáj traktátus, 2. fejezet, 1. halacha
- (תרביץ כרך חוברת) תשרי-אלול תשל"ד / Sussmann, Y: *Tarbiz* / זוסמן יעקב pp. 88-158
- Qimron, Elisha: *SOME COMMENTS TO THE TEL-REHOV INSCRIPTION* / כמה הערות לקריאתה, כתיבה ולשונה של כתובת רחוב In: Tarbiz / Mandel Institute for Jewish Studies / (תשרי-אדר תשל"ו) תרביץ כרך חוברת / מנדל ש"ע היהדות למדעי המכון pp. 154-156
- Babilóniai Talmud, Sábát traktátus 23A. in: <http://zsido.com/fejezetek/az-also-aldas/>
- http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%9B%D7%AA%D7%95%D7%91%D7%AA_%D7%A8%D7%97%D7%95%D7%91
- Lawrence H. Schiffman, Lawrence Harvey: *Texts and traditions : a source reader for the study of Second Temple and rabbinic Judaism / compiled, edited and introduced by Schiffman, Lawrence Harvey*; 1998 , Hoboken, N.J. : Ktav Pub. House, pp- 624-627
- <http://www.biblewalks.com/Sites/Rehov.html>
- www.rehov.org
- Ahituv, Shmuel és Mazar, Amihai: *The Inscriptions from Tel Rehov and their Contribution to the Study of Script and Writing during Iron Age IIA* In: In: Esther Eshel and Yigal Levin (editors), "See, I will bring a scroll recounting what befell me" (Ps 40:8): Epigraphy and Daily Life – From the Bible to the Talmud Dedicated to the Memory of Professor Hanan Eshel (Journal of Ancient Judaism. Supplements, 12; Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen and Bristol, CT 2014), 39. o.

A mozaik az eredeti helyszínen, a feltárás után